

Futbol Hiçbir Zaman Sadece bir Oyun Olmadı; Spor-Siyaset İlişkisi -Yeniden- Mustafa Aydın

Bu yazı 31 Mayıs - 30 Haziran 2002'de Güney Kore ve Japonya'da gerçekleştirilen FIFA Dünya Kupası maçları devam ederken yazılmış ve bugün yayım hayatında olmayan *Stratejik Analiz* dergisinde yayımlanmıştı.^[1] Makalenin başlığı ve içeriği *Football Against the Enemy* (1994, Orion) başlıklı kitabı Türkçe'ye *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir* (1996, İthaki) başlığıyla çevrilen Simon Kuper'ın Mayıs 2002'de *The New York Times Magazine*'de yayımlanan 'The World's Game is Not Just a Game' başlıklı makalesinden esinlenmeyle kurgulanmıştı. Bugün yeni bir dünya kupası başlarken artık sahaflar dışında bulunması mümkün olmayan bu yazıyı, dilini gözden geçirerek ve birkaç güncel açıklama notu ile kaynak ekleyerek dikkatinize sunmak istedim. Gözden geçirirken o dönemde kullandığım pek çok internet bağlantısının ne yazık ki artık çalışmadığını fark ettim ve bunları dipnotlardan çıkarttım. Öte yandan, yazıda kullanılan rakam ve örnekler eski tarihlise de futbol-siyaset ilişkisinde fazla bir değişiklik olmadığını ve genel

çerçeve ile gözlemlerin hala geçerli olduğu söylemek mümkün.

[“Futbol Hiçbir Zaman Sadece bir Oyun Olmadı; Spor-Siyaset İlişkisi -Yeniden-” başlıklı analiz yazısını pdf olarak indirmek için indir butonunu tıklayınız.İndir](#)

21. yüzyılın ilk dünya

kupası 31 Mayıs-30 Haziran 2002’de Japonya ve Güney Kore’de yapıldı. Bu Asya kıtasında yapılan ilk finallerdi. Daha önce turnuva dünya futbolunun güçlü merkezleri Avrupa ile Güney Amerika arasında gidip gelirdi. Fakat, 1990’ların ortasında dünya futbolunun yönetim organı FIFA kupa finallerini üye konfederasyonlar arasında daha ‘adilane’ dağıtma kararı aldı. Bunda FIFA’nın yeni üyelerle genişlemesi ve onların arzuları kadar, FIFA başkanlığı seçimlerinde yeni üye oylarına talip adayların siyasi yatırımları da rol oynamıştı.[1]

Bu gelişme siyasetin dirsek

temasını sürekli hissetmiş olan futbolun kendi siyasallaşmasının ulaştığı noktaya işaret ediyordu. Zaten dünya çapında bir ay süreyle 50 milyon’a yakın kişinin yakından takip ettiği, sadece TV yayın haklarınının 1,2 milyar İsviçre Frangına mal olduğu turnuvalar düzenlettirebilen bir ‘oyun’un siyasallaşmaması mümkün değildi.[2]

2002 Dünya Kupası iki

ülkenin ortaklaşa düzenlediği ilk futbol turnuvası oldu.[3] Mayıs

1996’da ülke seçimleri yapılırken son ikiye kalan Japonya’nın kendilerinden daha şanslı olduğunu gören Güney Koreli yetkililer, turnuvayı kendilerinin düzenlemesinin

Kore yarımadasının birleşmesine katkıda bulunabileceğini ileri sürdüklerinde bu, Dünya Kupasının ‘sadece bir spor olayı’ değil, ‘dünya barışına hizmet eden’ bir olgu olduğunu göstermek için FIFA’ya kaçırılmayacak bir fırsat sunmuştu. O zamanki yönetmeliklere aykırı olmasına rağmen, kapalı kapılar ardında

sürdürülen

pazarlıklardan sonra turnuva Japonya ve Güney Kore'ye verildi.

İki ülke arasındaki gergin

tarihi ilişki ile ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi farklılıklar dikkate

alındığında, tarafsız gözlemciler ortak Dünya Kupası düzenlemenin işbirliğini geliştirmekten ziyade bölgesel farklılıkları vurgulamasından endişeleniyorlardı.

Nitekim, iki ülke belirli maçların nerede oynanacağından, turnuvanın nasıl adlandırılacağına kadar en ince ayrıntılarda fikir ayrılıklarına düştüler. Öte

yandan, Güney Kore temsilcisinin 1 Nisan 2001'deki basın açıklamasında vurguladığı

beklentiler turnuvanın 'sadece bir spor organizasyonu' olarak görülmediğini açıkça

ortaya koyuyordu: 'Dünya Kupası ülke ekonomisinin düzelmesinde ve geleceğe güvenimizin tekrar kazanılmasında çok önemli psikolojik bir rol oynuyor...Daha da

önemlisi, 2002 Dünya Kupasını ortak düzenleme tecrübesi Kore ile Japonya'yı ve bölgesel-sosyal

farklılıkları çözerek [tüm] Korelileri bir araya getirebilir'.[\[4\]](#)

Olumsuz görüşlerin aksine, beklentilerin

yoğunluğu aradaki farklılıkların aşılmasını sağladı ve 2002 Dünya Kupası ciddi bir sorun yaşanmadan gerçekleştirildi. Bu arada dikkatli gözlerden kaçmayan turnuvanın

adının (ev sahibi ülkenin adını öne yazmak suretiyle) maçın yapıldığı ülkeye göre değiştiği ve Güney Kore'nin adı söz konusu olduğunda 'Güney' ifadesinin kullanılmayarak tek bir 'Kore' imajının verildiği idi.

Öte yandan, ABD'ye yönelik

11 Eylül saldırıları ve takip eden

gelişmeler 2002 Dünya Kupasını güvenlik açısından daha önce hiç olmadığı kadar hassas hale getirmişti. 13.000'i aşkın katılımcısı (32 Milli Takım, FIFA temsilcileri, medya çalışanları v.b.) ve 3,5 milyonu aşan ziyaretçisiyle

turnuva teröristler ve protestocular için arzulanır bir hedefti.

Bu çerçevede, 1998'de

Fransa'da yaşananlarla[5]

ABD basınında çıkan futbolun El-Kaide söylencesindeki yeriyle ilgili haberler, ev sahibi ülkelerin holiganlarla mücadelede tecrübesizlikleriyle bir araya gelince, 2002 finalleri kısa sürede büyük bir güvenlik sorununa dönüştü. Sorunu aşmak için iki ülkede sıkı güvenlik önlemleri alındı: Japonya holiganlarla mücadele edebilmek için özel silahlar geliştirirken,[6]

ABD'nin grup maçlarını oynadığı Güney Kore'de stadyumlar çevresinde uçuşa yasak bölgeler ilan edildi.

Terörizm riski nedeniyle

2002 Dünya Kupası sigorta konusunda da sorunlar yaşadı. Turnuvayı 590 milyon Sterlin'e sigortalamayı taahhüt eden AXA

artan terör saldırısı ihtimali üzerine bu teklifini geri çekince, FIFA son anda başka bir şirketle (*National Indemnity* -

ABD) anlaşmak zorunda kaldı.[7] Ayrıca

turnuvaya katılan takımlara aldıkları ekstra önlemler için fazladan 5,5 milyon Sterlin ödemede bulunuldu. FIFA başkanı Sepp Blatter'in ifadesiyle bu 'şimdiye kadar düzenlenen en pahalı Dünya Kupası [oldu]: İki Dünya Kupası maliyetine bir Dünya Kupası'.[8]

Futbol, örneğine belki de

savaş dışında başka hiç bir sosyal olayda görülemeyecek oranda, katılımcıları

ve izleyicileri arasındaki yaş, cinsiyet, kültür ve sosyal sınıf

farklılıklarını aşarak benzer duyguları harekete geçiren bir olgu. Günümüzde spor,

teknoloji, siyaset ve ekonomin aşırı içiçeliğinin en iyi örneklerinden birini

teşkil eden futbolu artık hiç kimse 'sadece bir oyun' olarak görmüyor. Futbolun

küresel etkisi ve ticari çekiciliğini fark eden ABD bile geleneksel karşıtlığını

bir kenara bırakarak 1994'te Dünya Kupasına ev sahipliği yaptı, ardından 1996'da

ulusal liginin (*Major League Soccer*)

kurdu.[9]

Küreselleşmeyle birlikte

spor-politika-ekonomi üçgeninde giderek artan karşılıklı bağımlılık, diğer hiç bir sporda (hatta herhangi bir kültürel olguda) olmadığı kadar siyaseti etkileyebilmesi ve siyaset için kullanılabilirliğiyle futbolda çok daha rahat gözlemlenebiliyor. Ayrıca, izleyicilerinin özellikle milli maçlarda kendi ülkeleri hakkındaki duygularını etkileme gücüyle futbol, yirminci yüzyılın son çeyreğinde bilişim teknolojisindeki devrimsel sıçrama sayesinde evrensel bağımlılığa ulaşmış durumda. Bugün dünyanın en ücra köşelerine ulaşan uydu antenleri sayesinde Manchester'ın İngiltere'de bir şehir olduğundan bihaber insanlar *Manchester United* taraftarı haline gelebiliyor ve takımın yıldızı, İngiltere Milli Takımı'nın kaptanı David Beckham'ın heykeli Bangkok'ta bir Budist tapınağında kendine yer bulabiliyor.[\[10\]](#)

Kısaca, aynı anda hem

devrimciler hem diktatörler tarafından kullanılabilen hem oligarşinin hem anarşinin

sembölü olabilen, hem eğlendiren hem acı veren, hem halkları uyutan hem ayaklanmalar

başlatabilen bir kültürel-sportif olgu olarak futbol, spor-politika-ekonomi üçgenindeki ulusal, bölgesel ve uluslararası etkileriyle akademik açıdan derinlemesine araştırılması gereken bir 'oyun'.[\[11\]](#)

Latin Amerika'da Futbol-Siyaset İlişkisi

Futbol-siyaset etkileşimin

en iyi gözlemlenebildiği bölge hiç kuşkusuz futbolun 'modern bir inanç sistemine' dönüştüğü, 'futbol savaşının' gerçek savaşa yol açabildiği Latin Amerika: 1969'da Honduras'la El Salvador, iki ülke yönetimleri futbolu kendi başarısızlıklarını örtmek için milliyetçiliği körüklemekte kullanınca, 100 saatten az süren bir savaşta karşı karşıya gelmişlerdi.[\[12\]](#)

Sömürgelelikten

büyük oranda 19. yüzyılda kurtulan Latin Amerika'da futbol, 20. yüzyıl'da

milliyetçiliğin

içselleştirilmesinde, ulus-devlet söyleminin oluşturulmasında ve siyasal-kültürel kimlik arayışlarında katalizör oldu ve kısa sürede tüm sosyal grup ve sınıfları birleştiren 'milli spor' haline geldi. Latin Amerika'nın derin gelir uçurumları ve karmaşık etnik yapısının ortaya çıkardığı sosyal-siyasal-ekonomik adaletsizliklerde

futbol, ulusal gurur veya yasta tüm farklılıkları ortadan kaldıran sosyal eşitleyici rolünü oynadı. Kısaca Latin Amerika futbol aynasında karmaşık sınıf, ırk, kültür ve cinsiyet farklılıklarına dayanan kimliklerden farklı, daha pozitif, sorunsuz ve kucaklayıcı bir kimlik tanımlaması buldu. Özellikle uluslararası alanda mücadele eden milli takımlar her bir devlete halkının özdeşleşebileceği, geçmişin acıları ile günlük hayatın baskıları ve sonu gelmez askeri rejimlerin şiddetinden uzak ulusal kimlikler sağladı.[13]

Özellikle Brezilya ve Peru

gibi etnik açıdan farklılıkların yoğun olduğu ülkelerde futbol ortak ulusal bilinç oluşturulmasında (yada hayal edilmesinde) vazgeçilmez bir yere sahip oldu.[14]

Bu ülkelerde toplumun milli takımdan veya uluslararası alanda başarılı olan kulüp takımlarından beklentileri, halka ve yöneticilere potansiyel ve mevcut ulusal farklılıkları ortadan kaldıran, buna karşılık dışsal farklılıkları vurgulayan, ortak amaçlar sunuyor. Bu da futbolu, özellikle baskıcı rejimlerin elinde farklılıkları ortadan kaldırmak için kullanabilecek bir araç haline getiriyor.[15]

Latin Amerika'da futbolun siyasiler

ve otoriter askeri rejimlerce halkın desteğini sağlamak ve meşruiyet elde etmek için kullanılması efsanevi boyutlara ulaşmış durumda. Tarihsel olarak sosyalist, faşist, otoriter veya liberal demokratik rejimlerin hepsi varlıklarını korumak ve 'diğer'lerinden üstünlüklerini hem ülke içine hem de uluslararası alanda kanıtlamak için futbolu kullanmışlardır. Üstelik, sadece oyunun kendisi değil, oynandığı mekanlar da 'faydalı' yapılar haline gelmiştir. Normal zamanlarda ulusal bilinci güçlendirecek gösterilere sahne olan stadyumlar, savaş zamanında esirlerin, içsel gerilimlerde ise siyasi muhaliflerin gözaltında tutuldukları, hatta infaz edildikleri kamplara dönüşebilmektedir.[16]

Latin Amerika'da siyasilerin futbolu kendi çıkarlarına nasıl kullanmaya çalıştıklarını görmek açısından en uygun ülke Arjantin. Daha önce iki Dünya Kupası kazanan ve 2002 Dünya Kupasına giderken derin bir ekonomik krizle mücadele eden Arjantin, 2002'de Fransa'yla birlikte kendisine en çok şans tanınan iki ülkeden biriydi. Fakat her iki takımda birinci turu aşamadı, ama Arjantin halkının turnuvanın en azından ilk iki haftasında ülkenin ekonomik durumundan çok milli takımın başarısıyla ilgilendiğine kuşku yok.

1994'te mülti-milyoner Mauricio Macri zor durumdaki *Boca Juniors* takımını satın aldığında Arjantin'de bile pek dikkati çekmemişti. Fakat *Boca Juniors*'u kısa sürede Latin Amerika'nın en başarılı takımı haline getirdikten sonra adı Buenos Aires vali adayı olarak anılmaya başladığında, artık herkes Macri'den söz ediyordu. Seçimler yaklaşırken *Peso*'nun hızla değer kaybetmesiyle birlikte Aralık 2001'de patlayan ekonomik kriz ülkenin siyasi geleceğini belirsizliğe sürüklerken, kısa sürede sokaklara hâkim olan halk 15 gün içerisinde dört cumhurbaşkanı ve kurdukları hükümeti devirdi. Siyasetçiler, onlarla yakından bağlantılı bankacılar ve ülkeyi krizin eşiğine sürüklemek, hatta uçurumdan aşağı itmekle suçlanan IMF aleyhine gösteriler kısa sürede tüm ülkede kamu düzenini ortadan kaldırdı. Böylece IMF'nin ve uluslararası finansal kuruluşların 1990'lardaki yıldızı Arjantin bir anda *failed state*'e dönüşmüştü.[\[17\]](#)

Bu dönemde ülke çapına yayılan gösterilerde halkın, arkasına *¡Basta!* (Yeter!) yazılı mavi-beyaz çizgili milli takım formasını giymeye başlamasıyla, Arjantinli olmanın elde kalan son gururu -milli futbol takımı- da protestolara dahil edilmiş oldu.[\[18\]](#) Arjantin

Milli Takımı yaklaşmakta olan Dünya Kupası finallerine hazırlanırken, ÷lkede henüz siyasi bir görevi olmayan Macri Nisan 2002'de Washington'da Kongre üyeleri ve Federal yetkililerle Arjantin'in içine düştüğü yıkımı değerlendiriyor, Arjantin'de ilk 'futbol cumhurbaşkanına' giden yolu açıyordu.[19] Böylece halk Arjantin'de milli takımı protesto aracı olarak kullanırken, Macri de siyasetçilerin gözden düştükleri ortamda futbolu kullanarak iktidara gelmeye çalışıyordu.

Bu futbolun Arjantin'de siyasete ilk alet edilmesi değildi. 1978'de Arjantin ev sahipliğini yaptığı Dünya Kupasını kazandığında, ÷lkeyi baskı altında yönetmekte olan darbeci general Jorge Rafael Videla halkın ilgisini mualiflerin uğradığı işkencelerden ve aniden 'kaybolmalarından' milli takımın canlandırdığı milliyetçi duyguları körükleyerek uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bunda o kadar başarılı oldu ki, final gecesinde kayıpları unutan halk tek vücut halinde sokaklardaydı: 'Radikaller Peronistlerle, Katolikler Protestanlar ve Yahudilerle sarmaş dolaştılar. Sadece tek bir bayrakları vardı: Arjantin bayrağı'.[20] Aynı hava dört yıl sonra Arjantin ile İngiltere arasındaki kısa süreli Falkland Savaşı sırasında da ortaya çıktığında, yaşanan duygular o kadar aynıydı ki, 1978'in resmi dünya kupası şarkısı (*Vamos, vamos Argentina*) savaş için yeniden ortaya çıkarılmıştı.[21]

Videla aslında sadece kendinden önce ÷lkeyi yönetenlerden, özellikle Peron'dan öğrendiklerini uyguluyordu. Arjantin'in efsanevi halkçı diktatörü Juan Domingo Peron, futbolun ÷lkeyi elde ve halkı memnun tutmak için vazgeçilmez olduğunu daha iktidarının ilk yıllarında farketmişti. Daha önce toplumsal yapılarca yönlendiren futbolu (ve diğer sporları) 1946'da iktidara gelir gelmez kurumsallaştıran (devletleştiren!) Peron, her bir kurumun başına yakın adamlarını atadı. Ardından taraftarı olduğu *Racing Club* takımına 11 milyon dolar

vererek hâlâ kullanılan *Juan Domingo*

Peron Stadyumu'nu inşa ettirip, kulübün onursal başkanı oldu. Peron bu yatırımının karşılığını siyasi destek olarak geri aldı. Bugün bile *Racing Club* takımın taraftarları takımları sahaya girerken *Peron Marşı*'nı okuyorlar.

Bununla yetinmeyen Peron,

iktidarının ilk yıllarında Arjantin milli takımlarının uluslararası başarılarından sonra halk arasında gelişen 'her alanda en iyi oldukları' inancını korumak ve olası bir hezimete uğramamak için Arjantin'in uluslararası karşılaşmalar (1950 ve 1954 Dünya Kupaları dahil) yapmasını yasakladı.[\[22\]](#) II.

Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın benzer bir uygulamasından örnek alan Peron, önce Arjantin'in sporda kazandığı başarıları kendi yönetiminin becerisi olarak sunmayı, ardından da koyduğu yasakla 'dünyanın en iyisi' oldukları imajını rekabetin olmadığı bir ortamda neredeyse on yıl korumayı başardı.

Arjantin'in diktatörleri futbolu

kendi çıkarlarına kullanarak imajlarını geliştirmenin ve halktan gerçekleri saklamanın

öncülüğünü yaptılarsa da, 1989'da çok farklı bir ortamda Peronist partinin lideri olarak iktidara gelen Carlos Menem de onlardan aşağı kalmayarak tuttuğu takımın formasıyla mitingler düzenledi. Öte yandan, siyasilerin futbolu sürekli kullanma çabaları Arjantin'de futbolcuların da giderek siyasi duyarlılık kazanmalarını beraberinde getirdi. 2002 itibariyle Arjantin Milli Takımı 'dünyanın tümüyle solcu [oyunculardan oluşan] tek takımı' olmakla övünüyor, maçlarına FIFA

kurallarına aykırı olarak grevdeki öğretmenleri ya da işçileri destekleyen pankartlarla çıkıyorlardı.[\[23\]](#)

Avrupa'da Siyaset ve Futbol

Dünyada her yerde liderler

futbolla yakından ilgilenip kendi çıkarlarına kullanmaya çalışıyorlar. Bunun en iyi örneklerinden birisi 1986'da büyük bir medya patronu olan Silvio Berlusconi'nin tuttuğu takımı (1979'dan beri rüşvet skandallarıyla çalkalanan zor durumdaki *AC Milan*) satın almasıyla başlayan süreçtir. Berlusconi'nin yönetiminde Milan düzene girdi, zenginleşti ve 1989'da Avrupa Şampiyonluğuna uzandı.

Ardından Berlusconi adını

İtalya'da çok tutulan bir futbol sloganından alan *Forza Italia* partisini kurarak, adaylarını İtalyan Milli Takımı oyuncularının lakabıyla (*Azzurri*) lanse etti ve 1994'de ülkenin başbakanlığına uzandı. Berlusconi'nin Avrupa'da tepeye taşıdığı *AC Milan*, karşılığında İtalya'da Berlusconi'yi tepeye taşıdı.[\[24\]](#)

Elbette fakirlik ve baskı

arttıkça futbolun siyasetteki önemi de artıyor. Dünya kupasına katılmak Belçika, İsveç veya ABD'de önemli siyasi sonuçlar doğurmazken, Batı demokrasilerinde bile futbolun ayrı bir yeri var. Milli takımlar milletlerin ruhunu yansıtan sosyal olgular. O nedenle, insanların milli takımlarının nasıl oynaması gerektiğini tartışırken kullandıkları ifadeler genellikle ülkelerinin nasıl olması gerektiği konusundaki düşünceleri hakkında bize ipuçları veriyor.

Örneğin İngiltere'de 2000'li

yıllara girerken futbol tartışmaları siyasi tartışmalara paralel gelişmişti. Siyasiler *pound*'un yerine *euro*'yu kabul ederek gelenekleri terkedip etmemeyi tartışırken, futbol tartışması da geleneksel uzun pas-çok koşan takıma dayanan İngiliz ekolünün

yerini bireysel yeteneklere dayanan Avrupa ekolüne bırakması gerekip gerekmediği tartışmasına odaklanmıştı. Sonuçta *Euro* tartışmasından İngiliz para primi yara almadan çıktı ama

futbolda İngiliz ekolünün kaybettiği kesindi. İngiltere Milli Takımı'nın teknik direktörlüğünü yürüten 'son İngiliz' 1970'lerin yıldız oyuncusu Kevin Keegan, takımı

ezeli rakip Almanya'ya yenilince Ekim 2000'de istifa ettiğinde, bir anlamda İngiliz ekolünün yenilgisini de ilan etmişti. Keagan'ın yerine takımın başına getirilen İsveçli Goran Eriksson akıcı-akılcı futbol oynatarak Eylül 2001'de Almanya'yı Münih'de 5-1 yendiğinde İngiltere'de tişörtlerde derhal 'Münih 1-5: İki Dünya Savaşı ve Bir Dünya Kupası' sloganının belirmiş olması da net şekilde siyasiydi.[25]

Bu arada Tony Blair iktidara geldikten sonra 31 Temmuz 1997'de ülke futbolunun sorunlarıyla ilgilenmek üzere eski muhafazakâr bakan David Mellor başkanlığında bir Futbol Görev Gücü (*Football Task Force*) kurdu. Bazı yorumcular İşçi Partisi ve futbolun mükemmel bir ikili oluşturduklarını, 'Margaret Thatcher'ın değil de halkın partisinin [İşçi Partisi] futbolun sadece bir oyun olmadığını fark etmesinin basit bir tesadüf olmadığını,

İşçi Partisi'yle profesyonel futbol arasında gözden kaçmayacak benzerlikler olduğunu' ileri sürdüler.[26]

Her ikisi de 19. yüzyılın sonuna doğru çalışan sınıflara umut sunmak üzere doğmuş; her ikisi de varlıkları ve başarıları için kitle desteğine dayanmış; yükseliş ve düşüşlerine rağmen, her ikisi de halkın arzularıyla yakından bağlantılı kalmışlardı. Daha da önemlisi, her ikisi de 1980'lerde zor dönemlerden geçtikten sonra 1990'larda başarıyı yakalamışlardı.

Kendini yenileyen İşçi Partisi gibi, 1990'larda İngiltere'de futbol da artık daha kozmopolit ve moderndi. Fakat futbol da Parti de bu yeni özelliklerini köklerinden uzaklaşmalarına ve büyük oranda medyada yaratılan imajlarla büyük iş-finans çevreleriyle ilişkiye girmelerine borçluydular. Bu nedenle, futbolun artan medya profili ile İngiltere'de muhafazakâr hükümetlerin futbola uzaklığı dikkate alındığında, İşçi Partisi'nin ülke futbolunun geleceği konusundaki popülist tartışmalara girmesi kaçınılmazdı. Futbol Görev Gücü sadece aradaki ilişkiyi belirgin hale getirmişti.

Görev Gücü'nün

amaçları arasında ülke futbolunda giderek artan ırkçılığı ortadan kaldırarak etnik azınlıkların daha çok katılımını sağlamak, 'sorun çıkartan İngiliz holiganlar' imajını düzeltmek ve futbolda klasik İngiliz özelliklerini canlandırmak da vardı. Öte yandan, artan yabancı oyuncu sayısının futbolla 'ülkeye bağlılık' arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırdığı endişeleri belirince, İngilizler 2002 Dünya Kupasına giden yolda ülkeye yeni bir 'kimlik' ve İngiltere-futbol ilişkisine yeni bir momentum kazandırabilmek amacıyla '*Love Football, love England*' gibi sloganlar üretmekten de geri kalmadılar.[\[27\]](#)

Yine de ne Keagan'ın istifasından sonra 2012'ye kadar aralıksız yabancı teknik direktörlere teslim edildiği dönemde, ne de o günden bugüne (Kasım 2022) kadar takımı yöneten İngiliz teknik direktörler gözetiminde İngiltere Milli Takımı halkın beklediği başarıya -Dünya veya Avrupa Kupası'nda şampiyonluk- ulaşamadı.

Hiç kimse sokaktaki İngiliz futbolseverleri bunun ülkenin dünya siyasetindeki güç kaybıyla alakası olmadığına ikna edemez.

Diktatörlerin Futbol Aşkı

Karl Marx'ın meşhur ifadesinden yola çıkarak futbolun yöneticiler tarafından kalabalıkları yönlendirmede kullanılan 'halkların afyonu' olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.[\[28\]](#) Bu kapsamda tüm siyasetler futbolla ilgilidir, ama özellikle diktatörler asla uzak duramazlar.[\[29\]](#)

Dönemin milli takım teknik direktörü Vittorio Pozzo'ya 1938 Dünya Kupası finalleri öncesi gönderdiği kısa 'kazan yada öl' telgrafıyla hatırlanan Benito Mussolini sürekli olarak 1934 ve 1938'de Dünya şampiyonu İtalyan Milli Takımı yıldızlarıyla pozlar verirdi.[\[30\]](#) Mussolini'nin aksine, oyunun sonucunun önceden kestirilememesi (O her şeyi açıklayan muhteşem ifadeyi unutmayın: 'Top Yuvarlaktır'!) Naziler açısından çok rahatsız ediciydi.

O kadar ki Alman Milli

Takımı 1941'de İsviçre'ye 2-1 yenildiğinde Propaganda Bakanı Joseph Goebbels Nazi

liderliğine 'sonucun şüpheli olduğu hiç bir spor karşılaşmasına' gidilmemesini önermişti.

Bir yıl sonra bu sefer Berlin'de İsveç'e yenildiklerinde Goebbels, '100 bin kişi stadyumu depresyonda terketti; [Üstelik] bir futbol maçında kazanmak bu insanlar için doğuda bir şehrin fethinden daha önemli...bu tür faaliyetler

moral çıkarı gereği yasaklanmalı' diyerek Almanya'nın uluslararası maçlar oynamasına engel oldu.[31]

Nazilerin

aksine, İspanya'da koyu bir *Real Madrid*

tarafı olan Francisco Franco doktorlarının itirazlarına rağmen 1974 Dünya Kupasının tüm maçlarını seyrederek ölümünü hızlandıracak kadar futbol hastasıydı.[32]

Futbolu sevdiğinden çok komünizmden nefret eden Franco, İspanya'nın 1960'taki ilk Avrupa Milletler Kupası'na katılmasına kurada çıkan Sovyetler Birliği'yle oynamasını

istemediği için izin vermemişti. O yıl kupayı SSCB kazandı. İspanya totosu *quiniela*'yı da iki defa kazanan (!) Franco,

Real Madrid'le o kadar özdeşleşmişti

ki, İspanya liginde Franco'nun *Real*

Madrid'iyle o dönemde el süremediği ve Katalan milliyetçiliğinin sembolü

haline gelen *Barcelona FC* arasındaki

'kan davası' bugün bile devam ediyor.[33]

Daha yakın

dönemde, Romanya'da Nikolay Çavuşesku ülkenin son Komünist diktatörü olarak siyaseti

kontrol ederken, ailesinin üyeleri de farklı kulüplerle özdeşleşmişti. Yönetimi bir darbeye devraldığı 1979'dan 2003'te ABD işgaliyle iktidarına son verilene kadar Irak'ın başında bulunan Saddam Hüseyin'in oğlu Uday tüm Milli Takım

oyuncularını 1998 Dünya Kupası baraj maçını kaybettikleri için falakaya yatırmasıyla hatırlanıyor. Benzer şekilde, Nijerya'da

Sani Abacha'yı

başında bulunduğu askeri rejimin siyasi baskılarının yanı sıra, 1996

Atlanta Olimpiyatlarında milli takım altın madalya kazanınca ülkede ulusal bayram ilan etmesiyle, Hırvatistan'daki Franco Tujman rejimini de Bosnalı Müslümanlara yönelik etnik temizlik girişiminin yanı sıra, *Dinamo Zagreb/HAŠK-Gra anski/Kroatia Zagreb* kulübünü siyasi çıkarlarına alet etme çabalarıyla hatırlıyoruz.

Tujman'ın

yakın arkadaşı ve destekçisi Zlatko Canjuga'yı Hırvatistan'ın en popüler kulübünün

başına getirilmesi de[34]

kulübün adının yukarıda üç farklı şekilde verilmesi de tesadüf değil: İktidarda olduğu süre içerisinde halk desteğini arkasında tutmak için her şeyi deneyen Tujman, futbolu da gözardı etmeyerek, halkın duygularına seslenmek amacıyla eski Yugoslavya'nın

meşhur *Dinamo Zagreb* kulübünün adını birkaç kere değiştirdi. Aralık 1999'da ölümünden

birkaç ay öncesine kadar kulübün adının yeniden 'Dinamo' olarak

değiştirilmesini önerenlere vatan haini damgası vuruluyordu, çünkü Tujman'ın ifadesiyle,

Dinamo 'Tiran, Kiev ve Pan evo'nun [Belgrad civarında bir şehir] futbol takımlarının

adı; her zaman Hırvatlığın sembolü olmuş olan bizim takımımızın adı olamaz'.

Ölmeden

birkaç gün önce partisinin geleceğinden endişelenen Tujman, Canjuga'ya 'Hırvat halkıyla yeniden bütünleşme uğruna' takımın adını tekrar Dinamo'ya çevirme talimatı verdi, ama bu da Tujman sonrasında iktidarın muhaliflerin eline geçmesine engel olamadı.[35]

Siyasal Başkaldırı Aracı Olarak Futbol

Liderler futbolu kendi

amaçlarına uygun kullanmaya çalışıyorlarsa da futbolu sadece kendilerine saklama lüksüne sahip değiller. Çünkü futbol kolaylıkla halklar tarafından liderlere karşı kullanılabilen, özellikle kendini ifade etme yollarının tıkanıdığı üçüncü dünyada hızla protestoların ifadesi haline gelebilen bir araç.

1999 tarihli bir ABD

Dışişleri Bakanlığı raporuna göre Libya'da 'yönetime karşı kamuoyu memnuniyetsizliğinin

son açık gösterisi', 9 Temmuz 1996'da Tripoli'deki bir maçta verilen penaltı kararından sonra çıkan karmaşaydı. 'Ülkedeki nadir halk protestolarından birisi Kaddafi'nin oğlunun desteklediği ve hakemin lehine kararlar verdiği takım tartışmalı bir gol atınca başladı'. Taraftarlar Kaddafi karşıtı sloganlar atmaya başlayınca Kaddafi'nin oğlu ve korumaları halkın üzerine ateş açtı ve halk sokaklara döküldü. Olaylar yatıştığında hükümet 8 kişinin öldüğünü kabul ederken, çeşitli kaynaklar 50'ye ulaşan rakamlar veriyorlardı.[36]

Babasını İtalyan takımı

Juventus'un hisselerini satın almaya ikna eden Kaddafi'nin futbol hastası oğlu al Saadi, sadece *Al Ahli* takımını

destekleyip finanse etmekle yetinmiyor, aynı zamanda takımı için oynuyordu da.

Bu durum, *Al Ahli* stadyumunu ülkede onbinlerce kişinin biraraya gelerek kendilerini tehlikeye atmadan rejimin sembollerinden birini protesto edebilecekleri

tek mekân haline getiriyordu. Örneğin 2001 yılında 10 numaralı forma giydirilmiş bir eşek sahaya itildiğinde herkes onun kimi temsil ettiğini anlıyordu.[37]

Futbolun Libya'dan daha

fazla siyasette etkili olduğu bir diğer Orta Doğu ülkesi 90'lı yıllarda 'futbol devrimiyle' sarsıldığı söylenen İran. Her şey Kasım 1997'de Dünya Kupası elemelerinde

İran Milli Takımının Avustralya'yla karşılaşmasıyla başladı. İran'ın finallere katılma hakkını elde ettiği maçın ardından yasak olmasına rağmen kadınlar

stadyuma

girerek kutlamalara katıldı; bazıları rejimin simgelerinden birisi haline gelen başörtülerini çıkardı; daha da önemlisi hükümetin uyarılarına aldırmayan binlerce kadın ve erkek sokak partilerinde dans edip 'zaferi' kutladılar.[38] Muhafızlar Konseyi

Başkanı Ayetullah Ahmet Jannati'nin maçı 'siyasi zafer' olarak tanımlaması İran yönetiminin futbolu nasıl gördüğünün iyi bir örneği: 'Takımımız yenilseydi, düşmanlarımız bizim devleti yönetmekten aciz olduğumuzu düşünürdü. Bu nedenle

elde ettiğimiz sonuç siyasi bir zaferdir'.[39] Bu kutlamalardan bir ay sonra gittiğim Tahran'da hâlâ

o gecedeki, arabaların üzerinde eşarplarını sallayan kadınlardan ve silahlı müdahalenin her an bir halk ayaklanması başlatmasından çekinen yönetimin güvenlik güçlerine müdahale etmeme talimatı verdiğinden bahsediliyordu.[40]

Sakin geçen dört yılın

ardından 2001 sonbaharında İran yine Dünya Kupası finallerine katılma hakkı kazanabilecek gibi gözüktüğünde sokak partileri yeniden başladı. İlk başta taraftarlar ulusal gururu yansıtırken, bazı şehirlerde kalabalığın devlet bankalarına ve diğer devlet binalarına 'mollalara ölüm' sloganlarıyla saldırmaya başlamaları bu sefer durumun daha farklı boyutlar alabileceğine işaret etti. Hatta devrik Şah lehine sloganlar bile atıldı. Günlerce süren gösterilerde yüzlerce kişi gözaltına alındı. Sonunda İran'ın Dünya Kupası finallerine katılma şansı normal şartlarda rahatlıkla yenebileceği Bahreyn maçına kaldı. Dünya kupasıysa muhtemelen haftalarca sürecek sokak partileri ve gösteriler demektir. İran Bahreyn'e 3-1 yenildiğinde Tahran'da 'molların oyuncularını yenilmeye zorladıkları' söylentileri yayılınca ülkede huzursuzluk yine arttı. Bahreyn maçının ardından Kasım'da İrlanda'yla baraj maçı oynamaya hak kazanan

İran Tahran'daki maçta şansını kullanamayınca stadtaki 'dev Humeyni portresinin altında oturan taraftarlar oturakları kırıp ateşe verdiler, ülkenin ileri gelen liderlerinin resimlerini yırttılar ve dışardaki yüzlerce arabanın sileceklerini kırdılar'.[41]

Türkiye'de Futbol ve Siyaset

Tüm dünyada

siyasetle arasında bu kadar yakın bağlantı olan futbolun siyasi etkisinin fark edilmesi Türkiye’de Cumhuriyet öncesine uzanır. Kurthan Fişek’e göre II. Abdülhamit kalabalıklardan çekindiği ve spor da kalabalıkları çektiği için kitlesel spor yapılmasına izin vermemiş, ‘top oynayanların eşek sudan gelinceye kadar dövülüp dağıtılmasını’ buyurmuştu.[42]

İttihat Terakki ise futbolu halkı etkilemenin aracı olarak kullanmak istemiş, Talat Paşa dönemin güçlü takımı Fenerbahçe’yi kontrol altına alamayınca 1910’da İngilizlerin kurduğu *Progress* takımını devralarak adını 1914’te yükselen ‘Türkçülük’ akımının etkisiyle Altınordu olarak değiştirmişti. Takımın isim babası Ziya Gökalp’ti. Fakat, Paşanın tüm çabalarına karşı ‘iktidar takımı’ 1913-14 sezonunu ikinci olarak kapatınca, Altınordu’ya geçmeyenleri cepheye gönderme tehdidiyle Paşa rakip takımları çökertip güçlü bir devşirme takım kurdu. Böylece Altınordu savaşın son iki yılında şampiyon oldu, ama Cumhuriyet’ten sonra devlet desteğini kaybedince önce 1924’te ikinci lige düştü, ardından da 1941’de Fenerbahçe’ye katıldı.[43]

Öte yandan, İttihat Terakki’nin savaş yıllarında Almanya’dan örnek alarak kurduğu, sporla siyasetin bir arada yapıldığı, Harbiye Nezareti’ne bağlı bir tür paramiliter oluşum olan ‘Osmanlı Genç Dernekleri’ Genel Müfettişliği görevine 1916’da Mustafa Kemal getirilmişti.[44]

Bu görev dolayısıyla Mustafa Kemal futbolla da ilgilenmiş, İstanbul’dan ayrılana kadar çeşitli kulüplerle temasta olmuştu. Cumhuriyet’in kurulmasından sonraysa, profesyonel futbolun sadece İstanbul’da oynanmasından rahatsız olan Atatürk’ün isteğiyle Ankara’da Behçet Kemal Çağlar başkanlığında Güneş-Ateş Kulübü kuruldu. Devletin kulübe desteği o kadar açıktı ki, liseli öğrencilerin kulüplerde oynamaları yasaklanarak dönemin güçlü takımı Galatasaray’ın önü kesilmeye çalışılmıştı. Fakat tüm bu

çabalar

halkın desteğini kazanamayan Güneş-Ateş'in başarılı olmasını sağlayamadı; Kulüp Mustafa Kemal'in vefatının sonra elde ettiği 1955-56 Ankara Ligi ikinciliğiyle yetinmek zorunda kaldı.[45]

Türkiye'de futbolun

İstanbul'un dışında da yaygınlaşması ve 1958-59 sezonunda Türkiye Ligi'nin başlamasıyla

siyasetin futbola ilgisi de arttı. 1980'lere gelindiğinde Arjantin'de askeri liderler 'halkı uyutmak' için futbolu kullanırken, Türkiye'de iktidardaki generaller de başkentte Birinci Futbol Lig'inde temsilcisinin olması gerektiğine karar vererek, 1980-81 sezonunda Türkiye Kupasını kazanan Ankaragücü'nü Birinci

Lige terfi ettirdiler. Bu halk arasında Arjantin'deki kadar yankı uyandırmadıysa da dönemin devlet başkanı Kenan Evren iktidarda olduğu sürece, adını 1981'de kendi seçtiği ünvana uysun diye *Devlet*

Başkanlığı Kupası olarak değiştirttiği *Cumhurbaşkanlığı*

Kupası karşılaşmalarına hep katıldı. 1981'de Evren'in himayesinde yapılan ilk kupa finalinde o yılın Lig Şampiyonu Trabzonspor'u 1-0 yenen Ankaragücü kendisini birinci lige çıkartan Evren'in elinden kupasını aldı. Bu arada

Türkiye'nin siyasi yapısını yansıtacak şekilde 1981-1984 arasında *Başbakanlık Kupası* karşılaşmaları

oylanmadı. Dönemin başbakanının kendi adına bir kupa düzenlenmesini gerektirecek konumda olmadığı anlaşılıyordu.

Türkiye 1983 seçimleriyle

tekrar demokrasiye dönüş yoluna girerken, Trabzon'da Mehmet Ali Yılmaz futbol kulübü başkanlığına soyunuyordu. 1988-89 sezonu hariç 1991'e kadar aralıksız

görev yapan ve 1997-2000 döneminde tekrar yönetime gelen Yılmaz, takımı devraldığı ilk yıl şampiyonluğa taşıdıktan sonra şehirde elde ettiği desteği

kısa sürede siyasi avantaja dönüştürerek önce milletvekili, ardından da spordan sorumlu Devlet Bakanı (1991-1994) oldu. Yılmaz'ın açtığı yoldan ilerleyen Sefa

Sirmen (İzmit, 1989-2002; Kocaelispor, 1991-2002) ve Celal Doğan (Gaziantep, 1989-2002; Gaziantepspor, 1993-2002) şehir kulübü başkanı-belediye başkanı

bağlantısını kurdular. Gerçi Sirmen ve Doğan önce belediye başkanı, ardından

kulüp

başkanı oldularsa da, kulüp yönetiminde gösterdikleri başarılarla belediye başkanlığı seçimlerinde gösterdikleri başarılar elele gitti.

1990'ların sonunda PKK

terörizmine karşı milli birliğin vurgulanması gerektiğinde hükümetin ilk aklına gelen çözümlerden birisi Avrupa'da başarılı olan Galatasaray'ı Diyarbakır'da oynamaya yönlendirmektir. Nitekim, bölgede maçlar oynayan Fenerbahçe ve Galatasaray sadece spor sayfalarında değil, gazetelerin siyasi köşe yazılarında da kendilerine yer buldular. Öte yandan, PKK terörünün yoğun yaşandığı yıllarda stadyumlar ülkede milli birliğin temsil edildiği yerler haline geldi ve FIFA'nın aksi düzenlemelerine rağmen, oynanan her karşılaşma öncesinde İstiklal Marşı okunması geleneği yerleşti.

1990'lı yıllarda Türkiye'de

milliyetçiliğin yanı sıra siyasi İslam da geleneksel ilgi alanı olan uzak doğu sporları ve güreşe futbolu ekleyince, bir anda tribünler taraftarların farklı el işaretleriyle siyasi konumlarını gösterdikleri alanlara dönüştü. 28 Şubat döneminde ise tribünler 'Türkiye laikdir, laik kalacak' sloganlarıyla yankılandı. Futbol-din ilişkisi daha sonra 2002'de Dünya Kupası'na giden Milli Takım'da bir tarikat (FETÖ) yapılanması olup olmadığını sorgulayan Tuncay Özkan tarafından gündeme getirildi.[\[46\]](#)

Türk siyasetinde bazı siyasetçiler tuttukları takımları açıkça ortaya

koydularsa da uzun yıllar tutulan takım olarak ifade edilen genel tercih 'Milli Takım' oldu. En sık rastlanan uygulama seçim dönemlerinde miting için her gün farklı

şehirlere giden siyasetçilerin ilgili şehrin futbol takımının kaşkolünü takarak şehirde dolaşmalarıdır ki bu da temelde kimseyi ikna etmez.[\[47\]](#)Fakat

bu durum, ters taraftan, futbolun siyaset tarafından etkilenmediği ya da siyasetin futbolu kontrol etmeye çalışmadığı anlamına gelmiyor. Zira futbol o kadar güncelimizin içinde ki özellikle erkek nüfus arasında iş ve siyasetten fazla konuşulan bir alan.[\[48\]](#)

Türkiye Kıbrıs meselesi dolayısıyla da uluslararası futbol politikasında kendi payına düşeni tattı. 1934'te kurulan Kıbrıs Futbol Federasyonu 1955'e kadar Türkler ile Rumlar arasında çıkan görüş ayrılıklarıyla sorunlu bir şekilde devam ettikten sonra, Türk takımları 1955'te Klisenin ve EOKA'nın baskıları sonucu federasyondan ihraç edildi. Bunun üzerine her iki toplum ayrı federasyonları ve liglerini kurarak karşılaşmalara devam etti. Her ne kadar 1948'de FIFA üyeliği için iki toplum birlikte başvurmuş, ardından da 1960

Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası uyarınca iki topluma kendi spor etkinliklerini ayrı yapma hakkı verilmişse de Rumlar FIFA'ya tekrar tek yanlı olarak başvurduklarında

bu başvuruları kabul edildi. Dolayısıyla, 1955'ten bugüne kadar Kıbrıs Futbol Federasyonu çatısı altında sadece Rum takımları mücadele etti ve dışa karşı temsillerde hep onlar bulundu. KKTC kulüpleri ise 1975 Temmuz'unda FIFA'nın izniyle

özel karşılaşmalar yapmaya başladılar. Fakat tüm uğraşlara rağmen KKTC, Rumların engellemeleri nedeniyle henüz UEFA ve FIFA üyeliğine alınmadı.[\[49\]](#)

Amerika'da Soccer: Olmak yada olmamak

Dünyada futbol heyecanının kitleleri harekete geçiremediği tek ülke ABD. O kadar ki pek çok Amerikalı tüm dünyayı çılgına çeviren futbol'un ABD'de oynanan *football*'la alakası olmadığı, aslında diğerlerinin *soccer* oynadıklarını öğrendiklerinde

şaşkınlığa düşüyor. ABD futbolunun bir başka ilginç yönü dünyada kadın futbolunun

daha fazla ilgi çektiği, daha başarılı olduğu ve futbolun daha çok kadınlarca oynandığı

tek ülke olması. O kadar ki ABD Kadın Milli Futbol Takımı 1991, 1999, 2015 ve 2019'da

Dünya Şampiyonu ve 1996, 2004, 2004 ve 2012'de de Olimpiyat Şampiyonu oldu.

Fazla paranın

dönmediği, şiddet içermeyen, kadın-dostu, basketboldaki gibi siyahi yıldızların olmadığı ve daha çok orta sınıf beyaz kolej çocuklarının yaptığı bir spor dalı olarak

futbol, Amerika'da bir zamanlar beyzbol'un oynadığı role soyunuyor: 'Üst-orta sınıf muhafazakâr aile değerlerinin sembolü olma'. Fakat hâlâ ulusal düzeyde geniş kitlelere ulaşıp onları heyecanlandıran bir spor haline gelebilmiş değil. FİFA'nın

tüm çabalarına, 1994'te Dünya Kupasının ABD'de düzenlenmiş olmasına rağmen, futbola ilgili özellikle Amerikan futbolu, beyzbol veya basketbolla karşılaştırınca çok düşük düzeylerde kalıyor.[\[50\]](#)

Öte yandan, nasıl

ki 11 Eylül'den sonra ABD'de her şey terörizm ve teröre karşı mücadeleye endekslendiyse, futbol tartışması da esas itibariyle bu yönüyle kendine medyada yer buldu. Basına yansıtılan raporlara göre El-Kaide lideri Osama bin Ladin 1994'te

Londra'da geçirdiği üç ayda dört kere *Arsenal* takımını izlemeye gitmiş, Sudan'a dönerken de kulüp mağazasından oğluna hediyeler almıştı. Basında bin Ladin'in futbolun yarattığı heyecandan etkilendiği ve yakın çevresiyle konuşmalarında

sıklıkla futbola atıflar yaptığı da öne sürülmüştü. Gerçekten de Ekim 2001'de ABD Savunma Bakanlığı'nın basına dağıttığı bir videoda bir Arap şeyhiyle 11 Eylül saldırıları hakkında konuşan bin Ladin'in iki defa futbola atıfta bulunduğu görülüyordu. İlkinde bin Ladin bir yıl kadar önce birinin kendisine söylediklerini aktarıyordu: 'Rüyamda Amerikalılara karşı futbol maçı yaptığımızı gördüm. Bizim takımın oyuncuları sahada gözüktüğünde hepsi pilotlular'.[\[51\]](#) Anlaşılan bin Ladin'in rüyasında el-Kaide oyunu kazanıyordu.

Aynı

görüntülerde bir başka el-Kaide mensubu televizyonda Dünya Ticaret Merkezine saldırıyı ele alan bir programı izleyişini şöyle anlatıyordu: 'Görüntüde oturma odalarında Mısırlı bir aile vardı. [Saldırı olduğunda] mutluluktan havaya uçtular. Hani biliyor musun, futbol maçı vardır da senin tuttuğun takım kazanır ya, işte aynı o şekilde bir mutluluk gösterisi'.

El-Kaide-futbol

bağlantısında bir diğere gelişme ABD Kongresinin istihbarat örgütlerinin saldırıları önlemek konusunda gerekli herşeyi yapıp yapmadıklarını araştıran komitenin çalışmalarında ortaya çıktı. Soruşturma Komitesinin 19 Haziran 2002'deki oturumunda

edinilen bilgilere göre ABD Ulusal Güvenlik Ajansı (*National Security Agency - NSA*) saldırılardan bir gün önce el-Kaide elemanlarının birbirlerine 'büyük maç yarın' şeklinde haber gönderdiklerini kaydetmişti. Bu haberleşmenin nasıl elde edildiği konusunda basına herhangi bir bilgi verilmedi, fakat meşhur *echelon* sistemi tarafından kaydedildiğine şüphe yok. Öte yandan görüşme kaydedilmişti, ama Arapça konuşmalar ancak 11 Eylül'den bir gün sonra tercüme edilerek değerlendirilmeye alınabilmişti!

Futbolun

tarihi ABD'de kısa olmasına rağmen, 'Büyük Şeytan' ABD'nin 21 Haziran 1998'de Lyon'da İslam devriminden 20 yıl sonra İran'la oynadığı maç uluslararası

literatüre yeni bir terim kazandırdı: *Futbol*

Diplomasisi. Daha önce ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, ABD masa tenisi takımını Pekin'deki turnuvaya göndermiş, orada yapılan dirsek temaslarının ertesinde aniden Çin'le diplomatik ilişki kurmuştu. Bu nedenle ABD'nin

diplomatik ilişkisi olmadığı İran'la oynayacağı maç günler öncesinden tüm dünyanın ilgisini üzerinde toplamıştı. Nitekim aradaki benzerlik, 'Dünya Kupası, politikacı ve diplomatların yapamadıklarını futbolun yapacağını kanıtlamak açısından önemli bir fırsat. Belki Çin'le kurduğumuz masa tenisi diplomasisi gibi İran'la da futbol diplomasisi kurabiliriz' diyen ABD Futbol Federasyonu Başkanı Alan Rothenberg'in gözünden kaçmamıştı.[\[52\]](#)

Zaten Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 'bekle gör' politikası izleyen Washington, İran Milli Takımının elemelerde Avustralya karşılaşmasından sonra 'kadınların 19 yıldan beri ilk kez stadyuma girmelerine müdahale edilmemesini ülkedeki genel liberalleşme trendi çerçevesinde algılamaktaydı.

Bu da Lyon'daki sahada gidip gelen meşin yuvarlağın iki başkent arasında mekik dokuyan diplomatik bir top olduğunu ortaya koyuyordu'.[\[53\]](#)

Sonuç yerine

Bugün için bin

Ladin'in yaşayıp yaşamadığını ya da Dünya Kupası karşılaşmalarını izleyip izlemediğini

bilmiyoruz.[\[54\]](#) Fakat bin Ladin ve el-Kaide'nin

faaliyetleri dolayısıyla Dünya Kupası 2002'de tamamen farklı bir havada oynandı. Elbette o dönemde herkes Dünya Kupasının (olimpiyatlarla birlikte) en geniş kitlelere ulaşabilecek terör saldırılarının gerçekleştirilebileceği yer ve fırsat olduğunun farkındaydı. Zira teröristler bile muhtemelen Dünya Kupası karşılaşmalarını izliyorlardı...

O dönemden geriye

kalanlar arasında Arsenal tribünlerinde 11 Eylül'den sonraki aylarda çınlayan bir şarkı-slogan da var:

'Osama, whoa-oa-oa / Osama,
whoa-oa-oa /

He's hiding
near Kabul / He loves the Arsenal /

Osama whoa-oa-oa'.[\[55\]](#)

(Osama OooooO
/ Osama OooooO

Kabil
yakınında saklanıyor / Arsenali seviyor /

Osama OooooO / Osama OooooO).

[1] 20 Kasım - 18 Aralık 2022 tarihlerinde Katar'da düzenlenen 2022 Dünya Kupası bir Orta Doğu ülkesinde düzenlene ilk turnuva olacak. Adaylık süreci ve Katar'ın ev sahibi seçilmesiyle ilgili bugüne kadar ortaya atılan çok sayıda yolsuzluk iddiası, her ne kadar resmen kanıtlanmamışsa da FIFA Başkanı Sepp Platter'in 2015 yılında İsviçreli yetkililerin 2018 ve 2022 turnuvalarına yönelik yasal soruşturmaları arasında istifa etmek zorunda kalmasıyla futbolseverler açısından büyük ölçüde teyit edilmiştir. Bkz. <https://frontofficesports.com/the-most-expensive-world-cup-in-history/>.

[2] 2002 ve 2006 Dünya Kupasının yayın haklarını FIFA'dan satın alan Alman *KirchMedia* grubu, bu hakkını serbest piyasada FIFA'ya ödediğinin çok üzerinde bir fiyata pazarlayarak iflastan kurtulmayı hedeflemişti. Bu kapsamda *KirchMedia* örneğinin sadece İngiltere'deki yayın haklarının devri için *ITV* ve *BBC* şirketlerinden 160 milyon sterlin aldı. Bkz. Sir Norman Chester Centre for Football Research (Leicester University), Fact Sheet No. 12: *A History of FIFA and the World Cup Finals 2002 in Japan and Korea*, 2002, s. 14; ve *Frankfurter Allgemeine* (İngilizce baskısı), 29 Haziran 2002, s. 1. 2022 itibariyle bu rakamların 2 milyar dolar civarında olduğu tahmin ediliyor. <https://www.theguardian.com/football/2011/oct/27/fifa-broadcast-2018-2022-world-cups>.

[3] O dönemde Türkiye ve Yunanistan da 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası'na (EURO 2008) ortak ev sahipliği yapmak için başvurmuşlar ama Avusturya-İsviçre ortaklığına kaybetmişlerdi. Takip eden yıllarda büyük spor faaliyetlerinin

(olimpiyatlar, dünya kupası vb.) artan maliyetleri nedeniyle bu tür etkinliklere ortak ev sahipliği yapma uygulaması daha sık karşılaşılan bir yapıya dönüştü.

[4] *A History*

of FIFA and the World Cup Finals 2002 in Japan and Korea, s. 13-14.

[5] 3 Mart 1998'de Belçika'da 7

kişilik bir Cezayirli grubun yakalanmasıyla ABD takımına karşı saldırı planı ortaya çıkınca Fransız polisi turnuva başlamadan iki hafta önce yaklaşık 100 kişiyi gözaltına alarak finallerin güvenlik içinde geçmesini sağlamıştı.

Teröristlerin El-Kaide tarafından eğitilmiş olduklarıysa çok sonra ortaya çıktı. Bin Ladin'in biyografisini (*Bin*

Laden: Behind the Mask of the Terrorist, New York, Arcade Publishing, Inc.,

2002) yazan A. Robinson'a göre Bin Ladin, ABD takımına yönelik 'planın geliştirilmesi ve finansal destek sağlanmasına yardımcı oldu'. Robinson'a göre

15 Haziran'da İngiltere ile Tunus arasında oynanan karşılaşmada İngiliz oyuncular

katletmeyi planlayan teröristler, ardından maçı otellerinde izleyen ABD takımına saldıracaktı. O günlerde yazarın hayal gücünü biraz fazla zorladığını

söylemek mümkünken, 11 Eylül'den sonra El-Kaide'nin hayal gücünden artık kimse

şüphe etmiyordu. Bu kapsamda, Y. Bodansky (*Bin*

Laden: The Man Who Declared War on America, New York, Prima Publishing,

2001) daha da ileri giderek, bu başarısızlığın 'uykudaki terörist ağları

harekete geçirdiğini' ve Ağustos 1998'de 224 kişinin ölümüyle sonuçlanan

ABD'nin Kenya ve Tanzanya Büyükelçiliklerine saldırıların arkasında

El-Kaide'nin 'esas operasyonda, [yani] Dünya Kupası saldırısında başarısız

olmasının da bulunduğu' ileri sürdü.

[6] İngiliz basınına göre özellikle Avrupalı

holiganlarla başa çıkabilmek için Japonlar 'önleyici ağ' atan 40 adet silah

satın almışlardı. *A History of FIFA and*

the World Cup Finals 2002, s. 16.

[7] <http://FIFAWorldcup.yahoo.com>

[8] <http://www.news.bbc.co.uk/sports>.

Nihai maliyeti 7 milyar dolara ulaşan 2002 Dünya Kupası'ndan sonra 2006 ve 2010'da

Almanya ve Güney Afrika 4,3 ve 3,2 milyar dolarlık turnuvalarla maliyetlere belli bir kontrol getirdi derken, 2014 ve 2018'de sırasıyla Brezilya ve Rusya'da düzenlenen turnuvalar 15 ve 11,6 milyar dolarlık maliyetleriyle tüm planları alt üst ettiler. Katar'da düzenlenen 2022 Dünya Kupasının doğrudan turnuva ile ilgili harcama planı 6,5 milyar dolar iken, turnuva öncesi planlan Ulusal Vizyon 2030 projesi için öngörülen 200 milyar doları aşan yatırım nedeniyle şu ana kadarki en maliyetli turnuva olacağı düşünülüyor. Bkz. <https://frontofficesports.com/the-most-expensive-world-cup-in-history/> ve <https://haberglobal.com.tr/spor/dunya-kupasi-kaca-mal-oluyor-kim-ne-kazaniyor-te-k-kurus-harcamadan-203909>.

[9] ABD'de *soccer*

olarak adlandırılan futbola uzak durulmasının, 'spor aracılığıyla kendine özgü bir Amerikan ulusal kimliği oluşturma endişesi' ile 'İngiliz ve Avrupa kültürel etkisinden uzak...Amerikan tarzını tanımlayıp vurgulayacak bir oyun' aranmasından kaynaklandığı ileri sürülüyor. D. Waldstein ve S. Wagg, 'An Un-American Activity? Football in US and Canadian Society', Stephen Wagg (der.), *Giving the Game Away: Football, Politics and Culture on Five Continents*, Leicester, Leicester University Press, 1995, s. 73. Öte yandan, 1920'lerden 1940'lara kadar ABD'nin doğu kıyılarında profesyonel futbol ligi varlığını sürdürmüştü. Bu sayede ABD 1930 ve 1934'teki ilk iki dünya kupasına katılmış ve ikincisinde yarı-finale kadar yükselmişti. Futbolun ABD'deki geleneksel zayıflığı üzerine bkz. A. S. Markovits, 'The Other "American Exceptionalism" - Why is there no soccer in the United States?', *International Journal of the History of Sport*, 7, 2, 1990, s. 230-264.

[10] S. Kuper, 'The World's Game is Not Just a Game', *The New York Times Magazine*, 26 Mayıs 2002, s. 36.

[11] Futbolun özellikle sosyolojik yönü artan oranda akademik ilgi görüyor. Artık sadece futbolla ilgili araştırma merkezleri kurulup, akademik dergiler yayınlanırken, Internet'te (Google.com) 25 Haziran 2002'de yaptığım kısa bir arama 1 dakikada 24 milyondan fazla (Football: 14.100.000, Soccer: 9.080.000, Futbol: 985.000) siteyi getirmişti. Aynı araştırmayı 14 Kasım 2022'de denediğimde karşıma 1 saniyenin altında 6,5 milyar civarında (Football: 3,600,000,000 - 0,63 sn., Soccer: 2,000,000,000-0,59 sn., Futbol: 873,000,000 - 0,69 sn.) sonuç geldi. Bu durum, sporun siyaset ve ekonomi ile ilişkilerinin yanı sıra günümüzde teknoloji ve iletişim ile bağlarının da daha yakından çalışılması gerektiğine işaret ediyor.

[12] 6.000 ölü, 12.000 yaralı ve 50.000 kişinin ev ve topraklarını kaybetmeleriyle sonuçlanan çatışmanın fakirlik, yoğun işsizlik, iç-dış göçler, paylaşılamayan topraklar, toprak ağalarının baskısı, Amerikan *United Fruit Company*'nin çıkarlarıyla çelişen toprak reformu gibi temel nedenleri için bkz. R. Kapuscinski, *The Soccer War*, Londra, Granta Boks, 1990; W. Durham, *Scarcity and Survival in Central America: Ecological Origins of the Soccer War*, Stanford, Stanford University Pres, 1979.

[13] T. Bar-On, 'The Ambiguities of Football, Politics, Culture, and Social Transformation in Latin America', *Sociological Research Online*, 2, 4, 1997, s. 5, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.5153/sro.127>.

[14] M. B. Del Burgo, 'Don't Stop the Carnival:

Football in the Societies of Latin America', Wagg (der.), *Giving the Game Away*, s. 61.

[15] J. Arbena, 'Sport and the Promotion of Nationalism in Latin Amerika: A Preliminary Interpretation', *Studies in Latin America Popular Culture*, 7, 1992, s. 146-148.

[16] Bu özellikle 1970'ler boyunca Arjantin'de hüküm süren askeri rejimin ve Şili'de Pinochet'nin uyguladığı taktikti. El Salvador'da da ulusal stadyum siyasi muhaliflerin canlı yayında idamları için kullanılmıştı. Bkz. Kapuscinski, *The Soccer War*, s. 166 ve 185. Benzer uygulamaları 1990'larda ülkeye kaçak girmeye çalışan Arnavut mültecileri bir stadyumda toplayan İtalya'da ve 2000'li yıllarda Taliban rejiminin muhaliflerini stadyumda kurşuna dizdiği Afganistan'da da görmemiz, bu olgunun belirli bir kültür, mekân ya da zamana özgü olmadığını ortaya koyuyor.

[17] Aynı dönemde benzer bir ekonomik krize giren Türkiye'de Arjantin'dekine benzer halk ayaklanmalarından endişe edilmeye başlanınca, ülkeyi (takımı) içine düştüğü zor durumdan kurtarmak için (santrafor olarak) Dünya Bankası'ndan Kemal Derviş 'transfer' edilmişti.

[18] Bir tesadüf müdür yoksa komplo mu bilinmez ama 2002 finallerinden elenen Arjantin, ilk turdaki kaderini belirleyecek ve 1-1 berabere sonuçlanan İsveç maçına geleneksel açık mavi-beyaz çizgili forması yerine düz koyu mavi forma ve beyaz şortla çıkmıştı.

[19] Kuper, 'The World's Game is Not Just a Game', s. 38. Her ne kadar 2003'teki Buenos Aires valiliği seçimini kazanamamışsa da bu

süreç Mauricio Macri'e 2007-2015

arasında Buenos Aires Hükümet Başkanlığı (Vali) ve 2015-2019 arasında da Arjantin Cumhurbaşkanlığına giden yolu açtı.

[20] Dönemin yöneticilerinden General Enciso'dan aktaran, Kuper, 'The World's Game', s. 38. İlk turu geçmek için genelde başarılı bir turnuva çıkartan Peru'yu 4-0 yenmesi gereken Arjantin'in yarım düzine golle sonuca gitmesi, generallerin Peru'lu oyunculara rüşvet dağıttıkları iddialarına yol açmıştı. Bar-On, 'The Ambiguities of Football', s. 9; D. Gökçe, *Milliyet*, 12 Haziran 2002.

[21] Kuper, 'The World's Game is Not Just a Game', s. 38.

[22] Ayrıntılar için T. Mason, *Passion of People?* Londra, Verso, 1995, s. 65-67.

[23] Kuper, 'The World's Game', s. 38.

[24] Berlusconi'nin İtalya'da başardığını başka ülkelerde de deneyenler oldu. Örneğin Avusturya'nın aşırı sağcı politikacısı Jörg Haider %27'lik oy potansiyeline ulaşmadan ve Şubat 2001'de hükümete girmeden çok önce popülaritesini *F.C. Kärnten* kulübü başkanlığıyla geliştirmişti.

Bu arada Haziran

2001'de *AC Milan*'da teknik direktörlüğü görevine Fatih

Terim 5 ay sonra bu görevden uzaklaştırıldığında Türkiye'de gazetelerin spor sayfaları (hatta bazı önemli gazetelerin ilk sayfaları) Berlusconi'nin aslında Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemediğinden, 'Papalığa ev sahipliği yapan

İtalya'nın Fatih Sultan Mehmet'in torunu bir Türkü içine sindiremediğine' varıncaya kadar farklı argümanlarla futbolla siyaseti birbirine karıştırarak Türk halkının hassasiyetlerine oynamayı tercih etmişlerdi. Örneğin bkz. İ. Yağcı, 'Fatih Terim çok olmuştu zaten!..', *Türkiye*, 14 Kasım 2001.

[25] Kuper, 'The World's Game is Not Just a Game', s. 38.

[26] 'Labour and football 12 years on: good intentions but could do better', *Guardian*, 12 September 2009.

[27] 'The World Cup: the opportunity for a new national identity for England?', *A History of FIFA and the World Cup Finals 2002*, s. 18-20.

[28] Marx'ın 1843 yılında kaleme aldığı 'Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisine Katkı. Giriş'(Çeviren Kenan Somer, *Karl Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi* içinde, Ankara, 1997, Sol Yayınları) başlıklı çalışmasında belirttiği "Din...halkların afyonudur" ifadesi.

[29] SSCB'de Joseph Stalin'in ünlü gizli polis şefi Lavrenti Beria'nın *Dinamo Moskova* takımının onursal başkanıyken yetkilerini kullanarak rakip takımların oyuncularını Sibirya'ya sürdüğü söylenir. Söylentinin doğru olup olmadığı çok önemli değil; önemli olan futbolun insanlarda uyandırdığı heyecan/hezeyan dikkate alındığında Beria'nın bunları gerçekten yapmış olabileceği ihtimalinin çok aykırı gelmiyor olması.

[30] S. Anglesey, 'Dictators and Football - The love affair that won't die', *Football 365*, s. 1.

[31] Kuper, 'The World's Game', s. 38; Anglesey, *ibid.*, s. 2.

[32] 'Franco's Forgotten Passion-Spanish Soccer', *Nando.net*, 19 Kasım 1995.

[33] *Ibid.*; Anglesey, 'Dictators and Football', s. 1

[34] Yakın çevresince 'Sezar' lakabıyla anılan Canjuga kulüp başkanlığının yanı sıra, iktidardaki Hırvatistan Demokratik Birliği'nin Zagreb il başkanı, Zagreb Şehir Meclisi başkanı, Hırvatistan Radyo Televizyon Konseyi başkanı ve Cumhurbaşkanı danışmanıydı.

[35] S. Cvijeti, 'Croatia: The Art of Playing Football', *Central Europe Review*, 2, 10, 13 Mart 2000.

[36] Kuper, 'The World's Game', s. 38.

[37] Ibid.

[38] Ibid.

[39] 'Molla ile Şeytan'ın Maçı', *Hürriyet*, 8 Aralık 1997.

[40] Kasım 2022 itibariyle İran yine bir halk ayaklanmasıyla sarsılıyor ve yine İranlı kadınlar baş rolde. Futbolsa son yıllarda özellikle Tebriz merkezli *Traktör Azerbaycan* takımının maçlarında stadyumlarda atılan sloganlar ve bu takımın uluslararası başarıları sırasında sokaklara dökülen Türk kökenli halk ile yönetim arasında artan gerginliklerle gündeme geliyor.

[41] İranlı yetkililerin özel izniyle stadyuma giren 40 civarındaki İrlandalı kadın izleyiciden biri olan Nicola Byrne'in *Observer* dergisine verdiği demeçten aktaran Kuper, 'The World's Game', s. 38.

[42]

Fişek'e göre, 'Türkiye'de Beşiktaş proletaryayı, Galatasaray aristokrasiyi, Fenerbahçe burjuvaziyi temsil eder...Beşiktaş iskele hamallarından, Galatasaray 'saltanat' (saray) aristokrasisinden, Fenerbahçe de Levanten sermayesine ve Galata bankerlerine isyan eden yeniyetme Anadolu burjuvazisinden doğdu, ama sonradan lümpenleşti.' A.Ü. Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu'nda verdiği 'Spor ve Siyaset' konulu bir dersten yapılan haber için bkz. 'Spor, siyasetin iç güveysidir!', *Hürriyet*, 20 Kasım 1999.

[43] S. Duman, 'Fenerbahçe'nin Gizli Tarihi', *Sabah*, Ağustos 1996.

[44] Osmanlı Genç Dernekleri hakkında bkz. Mustafa Balcioğlu, 'Osmanlı Genç Dernekleri', *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt XXX, Sayı 346, s. 199-209.

[45] Fişek, 'Spor, siyasetin iç güveysidir'.

[46] Özkan'a göre 'Milli Takımda dini inançlar nedeniyle gruplaşmalar oluşmuş, Seul'den özel uçakla imam getirilmiş, Milli Takım sanki bir tarikatın etki ve yönlendirmesine' girmişti. T. Özkan, *Milliyet*, 'Orada neler oluyor?', 12 Haziran 2002; ve 'Duanın gücü, namazın kerameti ve Milli Takım', 14 Haziran 2002. FETÖ'nün Türkiye'de futbolda etkin olma çabaları ve ilgili konular daha sonra da Türkiye gündemini fazlasıyla meşgul edecekti.

[47] Gençliğinde futbola ilgisi ve becerisiyle 'İmam Beckenbauer' olarak anılan Recep Tayip Erdoğan'ın Türk siyasetinde yükselmesi ile siyaset-futbol bağlantısı son yıllarda daha çok gündeme gelmektedir.

[48] A&G Araştırma Şirketi'nin 18-20 Kasım 2000'de yaptığı ankete göre, Türk erkekleri bir araya geldiklerinde en çok futbol (%45), iş (%44,7), siyaset (%44,4) konuşuyorlar. 18-27 yaş arası gençlerde bu oran %35,1 (Gelecek %39,5, Siyaset %28,6). Eğitim düzeyiyle futbola ilgi arasında ise sanıldığıının aksine negatif bir bağlantı yok (Ortaokul mezunları %35,1, Lise %37,5, Üniversite %34,5). Sadece futbolla ilgilenmediklerini söyleyenlerin (18 yaş üzeri %27,4) büyük çoğunluğu diplomasız ya da ilkokul mezunu. Bkz. <http://www.agarastirma.com.tr/muhabbet.htm>.

[49] Bkz. Kıbrıs Türk Futbol Federasyonu web sayfası: <http://www.ktff.org/KTFF/Tarihce>.

[50] 2018'de ABD'de halkın sadece %7'si futbol izlediğini söylerken, 2019'daki maçların ortalama seyirci rakamı 19.000 idi. Bkz. <https://www.voaturkce.com/a/amerika-da-futbola-ilgi-var-mi-/4440770.html>.

[51] Kuper, 'The World's Game', s. 38.

[52] 'Molla ile Şeytan'ın Maçı', *Hürriyet*, 8 Aralık 1997.

[53] H. Uluengin, 'Diplomatik Futbol', *Hürriyet*, 23 Haziran 1998. Güvenliğin 7000 polis ve askeri birliklerce sağlandığı maç dünyanın çeşitli bölgelerindeki sürgünlerinden gelen İranlıların buluşması gibiydi. Maçın İran'da büyük oranda sansür edilemeden canlı yayımlanacağını farkında olan muhalif gruplar gösterileri, afişleri ve sloganlarıyla maç boyunca İran'a mesaj göndermeye çalıştılar. R. Wagman, 'An American Fan's Journal: Politics reigned in stands of US-Iran match', *Soccer Times*, 22 Haziran 1998.

[54] Bu yazı 2002 Dünya Kupası finalleri devam ederken yazılmıştı ve Osama bin Ladin'in ABD güçlerince 2 Mayıs 2011'de Pakistan'ın Abbottabad şehrinde öldürülmesine daha çok vardı.

[55] <https://www.theguardian.com/world/2011/may/03/osama-bin-laden-10-myths-cia-arsenal>;

ve <https://www.theguardian.com/football/2002/mar/19/sport.comment3>.

[1] M. Aydın, 'Futbol Hiçbir Zaman Sadece Bir Oyun

Olmadı: Spor-Siyaset İlişkisi', *Stratejik Analiz*, Cilt 3, No 27, 2002,
s. 133-144.

Prof. Dr. Mustafa Aydın, Kadir Has Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Aydın, Uluslararası İlişkiler Konseyi Yönetim Kurulu Başkanı ve Kadir Has Üniversitesi Öğretim üyesidir. Halen Euro-Mediterranean University (Slovenya) Senato Üyeliği ve World Council for Middle Eastern Studies Yönetim Kurulu üyeliği görevlerini sürdüren Prof Aydın, European Academy of Sciences and Art, European Leadership Network, Global Relations Forum, Turkish Atlantic Council, International Political Science Association ve International Studies Association üyesidir. Bugüne kadar yurt içi ve dışında çok sayıda üniversite ve araştırma merkezinde çalışmalar yürütmüş olan Aydın'ın Türk dış ve güvenlik politikaları, uluslararası güvenlik, uluslararası ilişkiler teorileri ile Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya bölgeleri jeopolitik ve güvenliği üzerine yayınlanmış çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

Bu yazıya atıf için: Mustafa Aydın, “Futbol Hiçbir Zaman Sadece bir Oyun Olmadı; Spor-Siyaset İlişkisi -Yeniden-” Panorama, Çevrimiçi Yayın, 25 Kasım 2022, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/11/25/ma-3/>

Telif@*UIKPanorama*. Çevrimiçi olarak yayımlanan yazıların tüm telif hakları Panorama dergisine aittir. Aksi belirtilmediği sürece, yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK, Global Akademi, Panorama Yayın Kurulu ile editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.